

БІЛІНГВІЗМ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР

Лілія Король
(Остроз, Україна)

Статтю присвячено з'ясуванню основних аспектів понятійно-теоретичного виміру феномену білінгвізму шляхом аналізу цілого ряду психологічних та психолінгвістичних концепцій зарубіжних вчених. Наведено характеристику різних видів білінгвізму, а також розглянуто поняття мультілінгвізму в співвідношенні із запропонованою проблематикою.

Ключові слова: білінгвізм, мультілінгвізм, мовна особистість, мовна система, оволодіння мовою, мовленнєві вміння.

Статья посвящена выяснению основных аспектов понятийно-теоретического измерения феномена билингвизма путем анализа ряда психологических и психолингвистических концепций зарубежных ученых. Приводится характеристика различных видов билингвизма, а также рассматривается понятие мультилингвизма в соотношении с предложенной проблематикой.

Ключевые слова: билингвизм, мультилингвизм, языковая личность, языковая система, овладение языком, речевые умения.

The article is dedicated to clarifying the main aspects concerning conceptual and theoretical dimension of bilingualism phenomenon by analyzing a range of foreign scholars' psychological and psycholinguistic conceptions. The article is also aimed at describing various types of bilingualism as well as the multilingualism notion in correlation with the given problems.

Key words: bilingualism, multilingualism, language personality, language system, language acquisition, speech skills.

Постановка проблеми. Донедавна проблематика білінгвізму розглядалася не як окрема ділянка наукового дослідження, а в контексті вивчення інших дисциплін (лінгвістики, когнітивної психології, прикладної лінгвістики, педагогіки тощо). Так, у соціології та антропології білінгвізм використовувався як засіб аналізу групових відмінностей і культурної ідентичності; в експериментальній психології – з метою перевірки теорій пам'яті; і навіть у лінгвістиці вивчення білінгвізму обмежувалося дослідженням тексту. У світлі сучасної наукової парадигми білінгвізм претендує на статус самостійного об'єкту вивчення, що потребує з'ясування основних аспектів і параметрів його дослідження.

Актуальність дослідження. Зростання наукового інтересу до проблеми білінгвізму на сучасному етапі розвитку суспільства є цілком закономірним і природним. Міжкультурна комунікація представників різних національностей, існування й становлення білінгвальних і мультілінгвальних держав і спільнот, процеси глобалізації та інтеграції і, як наслідок, – поява й розвиток штучної двомовності, перетворили білінгвізм у реалію сьогодення. Саме тому особливого наукового й практичного значення набуває питання дослідження феномену білінгвізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика білінгвізму відзначається багатоаспектністю свого розгляду в межах різноманітних наукових напрямків. Так, суттєвий вклад у дослідження питань двомовності зробили такі вчені як К. Бейкер, У. Вайнрайх, В. Маккей, Е. Хауген, В.П. Белянін, Є.М. Верещагін, О.О. Залевська, В.Г. Костомаров, О.О. Леонтьєв, М.М. Михайлов, Л.В. Щерба та ін. Класифікації та види білінгвізму знаходимо в працях У. Вайнрайха, С. Ервіна, В. Ламберта, Ч. Осгуда, Є.М. Верещагіна, Л.В. Щерби тощо. У контексті психолінгвістики підходи до вивчення феномену білінгвізму були запропоновані в концепціях Дж. Гріна, Д. Слобіна, В.П. Беляніна, І.Н. Горелова, Л.В. Сахарного, К.Ф. Седова, А.Є. Супруна тощо.

Метою статті є розгляд основних аспектів понятійно-теоретичного виміру феномену «білінгвізм».

Виклад основного матеріалу. Дефініції білінгвізму в науковій літературі [1; 3; 4; 6-9; 22; 23] є різноманітними та варіативними, що, передусім, пов'язано із розглядом ключового атрибуту зазначеного поняття – ступенем білінгвізму. Симпліфікованою інтерпретацією зазначеної характеристики може слугувати твердження, що ступінь білінгвізму співвідноситься з рівнем оволодіння білінгвом двома мовами. З метою з'ясування змісту та заглиблення в сутність поняття «білінгвізм» звернемося до поглядів дослідників у цій сфері.

Л. Блумфільд, розглядаючи проблематику білінгвізму, зазначав, що іноді, той, хто вивчає іноземну мову, оволодіває нею настільки добре, що його неможливо навіть відрізнити від тієї людини, якій ця мова є рідною. Це іноді спостерігається в зрілому віці, проте найчастіше – при зміні мови в дитинстві... У тих випадках, коли засвоєння іноземної мови не супроводжується втратою рідної мови, виникає білінгвізм (двомовність), що полягає в однаковому оволодінні двома мовами [2].

Феномен білінгвізму трактується в працях дослідників як «вміння використовувати більш ніж одну мову [23]»; «практика поперемінного використання двох мов [3]»; «вміння творчо будувати мовлення, що належить вторинній мовній системі [4]». Е. Хауген стверджував, що «момент, коли мовець вперше може продукувати повні осмислені висловлювання на іншій мові» варто вважати відправною точкою у визначенні білінгвізму [19].

З наведених дефініцій очевидним є те, що інтерпретації феномену «білінгвізм» варіюють від ідей Л. Блумфільда щодо повністю збалансованого білінгвізму до поглядів В. Маккейа, У. Вайнраха та Е. Хаугена про лише наявність вміння використання двох мов. Б. Бердсмор охарактеризував ці дві протилежності як мінімалістську (В. Маккей, У. Вайнрах) та максималістську (Л. Блумфільд) [10].

Цілком зрозумілим є той факт, що визначення білінгвізму в зазначених полюсах мінімалізму-максималізму не дають вичерпної відповіді на запитання стосовно змістової сутності цього поняття. З цього приводу дослідниця К. Макнамара зазначає, що в такому разі акцент дослідження варто робити не на з'ясуванні ступеня білінгвізму як цілісного феномену, а як ступеня компетенції його структурних компонентів. На думку вченої, такими складовими є чотири макро-навички, а саме: говоріння, письмо, читання та аудіювання. У запропонованій схемі білінгвальна компетенція розглядається як континуум ступенів компетенції в кожній із названих макро-навичок [24].

У той же час варто враховувати, що кожна із перерахованих макро-навичок,

у свою чергу, теж може розглядатися як комплексна цілісність, що складається із низки складових елементів. Наприклад, говоріння включає різні рівні вираження змісту в контексті словникового запасу, граматики, акценту тощо. Іншими словами, існує суттєва кількість елементів, які варто брати до уваги в комплексному аналізі рівня білінгвізму.

У контексті цієї статті важливим, на нашу думку, є аналіз змістової сутності різних видів білінгвізму (збалансованого, рецептивного й продуктивного, адитивного й субтрактивного білінгвізму, семілінгвізму, семібілінгвізму тощо), характеристику яких наводимо нижче.

Термін «збалансований білінгвізм» вперше був застосований У. Ламбертом [21] у Канаді з метою опису індивідів, які однаковою мірою володіли двома мовами. У більшості випадків поняття збалансованого білінгвізму використовується при характеристиці мовної особистості, що має рівнозначну компетенцію двох мов. Хоча, на думку Б. Бердсмора, збалансований білінгвізм є швидше міфом, аніж реальністю та існує лише в теоретичному вимірі психологічної науки [10].

Відмінність між рецептивним (пасивним) та продуктивним (активним) білінгвізмом полягає в тому, що в першому випадку особистість лише розуміє мовлення (усне чи писемне), а в іншому – розуміє та може продукувати його сама. Рецептивний білінгвізм іноді визначають як семібілінгвізм. Цікавим є співвіднесення термінів «семібілінгвізм» і «семілінгвізм», останній з яких інтерпретується як відсутність вільного володіння в жодній з двох мов [28]. Вперше термін «семілінгвізм» був застосований Н. Хенсгардом з метою опису студентів, що були представниками фінської національної меншості у Швеції, і які, на думку дослідника, не володіли достатньо мірою жодною з двох мов. З точки зору Н. Хенсгарда, семілінгвізм може бути охарактеризований у площині несформованості таких мовних вмінь: розміру словникового запасу, правильності мови, підсвідомої обробки мови (автоматизму), мовотворення (неологізації), оволодіння функціями мови (емотивною, когнітивною тощо), значень та образів [11].

У контексті сучасної наукової парадигми термін «семілінгвізм», що трактується як несформованість лінгвістичної компетенції білінгва в жодній з двох мов, розглядається в дещо іншій площині. Дж. Камінс пропонує використання альтернативного поняття «обмежений білінгвізм», якому, на думку вченого, не притаманна негативна ознака значення терміну «семілінгвізм» [16]. Дж. Максвен, у свою чергу, критикує використання обох понять, стверджуючи, що семілінгвізм є характеристикою соціо-економічного статусу особистості, а не її мовного походження [25]. Інший дослідник К. Бейкер зазначає, що замість акценту на «очевидній» несформованості мовного розвитку особистості, варто наголошувати на тому факті, що за наявності сприятливих чинників мови здатні еволюціонувати від статусу «семі» [11]. У спектрі актуальних подій сьогодення, пов'язаних із проблемами національних меншин, ідея семілінгвізму стала широко обговорюваною та популярною в контексті політичного та ідеологічного підтексту.

Згадуваний уже нами вчений У. Ламберт також розрізняє адитивний білінгвізм (additive bilingualism) та субтрактивний білінгвізм (subtractive bilingualism). У певних випадках оволодіння іншою мовою стимулює розширення репертуару лінгвістичних засобів, у інших – спричиняє заміну першої мови. Іншими словами, коли перша мова є основною, а оволодіння

другою не витісняє її – білінгвізм є адитивним і характеризується позитивною когнітивною дією. У протилежній ситуації вплив білінгвізму має негативний ефект і називається субтрактивним білінгвізмом [13, с. 82].

Адитивний білінгвізм зазвичай виникає, коли обидві мови є однаковою мірою корисними й цінними; класичним прикладом такого виду є білінгвізм аристократів і соціальних еліт у системах, в яких вважався природним той факт, що кожна освічена та інтелегентна особистість знала більш ніж одну мову. З іншого боку, субтрактивний білінгвізм часто виникає в суспільствах, в яких статус однієї мови є вищим за іншу, в яких спілкування однією мовою заохочується й пропагується, в той час, як спілкування іншою – нівелюються [28].

Дослідники [22; 26; 28] також розрізняють одночасний та послідовний білінгвізм. У першому випадку, особистість оволодіває обома мовами одночасно, а в іншому – друга мова вивчається пізніше. Вперше характеристику одночасно білінгвізму зробив Ж. Роніат, який описав лінгвістичний розвиток свого сина Луїса від народження до чотирьох років. Існує велика кількість закордонних досліджень одночасного білінгвізму, що сходяться на думці про те, що діти, які засвоюють обидві мови одночасно в ранньому віці здатні розрізняти ці мови на будь-якому етапі особистісного розвитку й жодною мірою не поступаються в рівні розвитку своїм одномовним одноліткам [27].

Є.М. Верещагін [5] розрізняє наступні критерії класифікації білінгвізму:

1. За кількістю дій, що виконуються на основі певного вміння – рецептивний білінгвізм (білінгв розуміє мовленнєві висловлювання, що належать вторинній мовній системі), такий вид білінгвізму можливий при вивченні мертвих мов; репродуктивний білінгвізм (білінгв може відтворювати прочитане й почуте), прикладом такого виду білінгвізму є самостійне вивчення іноземної мови як засобу отримання інформації; продуктивний білінгвізм (білінгв розуміє й відтворює мовленнєві висловлювання, що належать вторинній мовній системі, а також продукує їх самостійно).

2. За співвіднесеністю двох мовленнєвих механізмів між собою, коли обидві мовні системи можуть функціонувати незалежно одна від одної або можуть бути пов'язані між собою під час мовленнєвого акту – чистий білінгвізм (прикладом такого білінгвізму є ситуація використання різних мов у сімейному оточенні й соціальному середовищі); змішаний білінгвізм (мови вільно можуть замінювати одна одну, а мовленнєві механізми, що пов'язані з породженням мовлення, корелюють між собою).

У контексті вивчення понятійно-теоретичного виміру білінгвізму важливим видається нам також з'ясування особливостей дослідження мультилінгвізму та його співвідношення із запропонованою проблематикою.

Мультилінгвізм можна трактувати по-різному, проте в основі усіх запропонованих дефініцій, як правило, знаходиться твердження, що цей термін означає вміння особистості використовувати більш ніж одну мову. Найістотніші характеристики білінгвізму й мультилінгвізму лежать у площині індивідуального та соціального рівнів. На індивідуальному рівні білінгвізм і мультилінгвізм співвідносяться із вмінням мовної особистості використовувати дві й більше мови. На соціальному рівні терміни «білінгвізм» і «мультилінгвізм» інтерпретуються як використання двох і більше мов у мовленнєвій спільноті, проте це не означає, що усі представники цієї спільноти є лінгвістично компетентними в більш ніж одній мові [17].

Мультилінгвізм і мультилінгвальне навчання є складними феноменами, які включають не лише усю сукупність чинників, що асоціюються із оволодінням другої мови та білінгвізмом, а й низку унікальних і відмінних факторів, що співвідносяться із процесом і змістом вивчення декількох мов. Мультилінгвізм, як і білінгвізм, може бути одночасним чи послідовним, формальним (через наказ, настанову) чи природним (поза школою), виникати в ранньому дитинстві, юності чи зрілому віці тощо.

Європейська комісія пропонує таке визначення мультилінгвізму: «...вміння суспільств, інституцій, груп та окремих особистостей постійно використовувати більш ніж одну мову в повсякденному житті» [18, с. 6].

Ширше значення досліджуваного феномену запропонувала Рада Європи, аналізуючи змістову сутність мультилінгвізму в співвідношенні з полілінгвізмом, де перше поняття розглядається в контексті соціальної організації, а друге – лінгвістичної компетенції індивіда. Мультилінгвізм інтерпретується виключно як наявність декількох мов у межах певного мовного простору, незалежно від мовних особистостей, що їх використовують: наприклад, той факт, що дві мови наявні на певній географічній території не означає, що жителі цієї території володіють обома мовами [15, с. 17].

Поняття мультилінгвізму, подібно до інтерпретацій білінгвізму, теж розглядається в площині мінімалістської та максималістської дефініцій. Так, одна група дослідників стверджує, що досліджуваний феномен варто трактувати як повноцінне оволодіння мовною особистістю декількома мовами [14; 17], в той час як інша – обмежується лише сферою використання мов [12; 20].

З цього приводу британська дослідниця В. Кук зазначає, що більшість мультилінгвів знаходяться десь на межі мінімалістської й максималістської дефініцій, і називає таких індивідів мультикомпетентними [14].

Висновки. Очевидним є той факт, що проблематика вивчення білінгвізму та суміжних питань досі залишається дискусійною і суперечливою. Сучасні дослідження в цьому напрямку мають сфокусувати свою увагу на виборі єдиного теоретичного інструментарію й розробці новітніх методів, що надасть цій проблематиці нового змісту, а також уможливить всебічний розгляд усіх її аспектів.

Перспективами подальших розвідок може слугувати вивчення питання білінгвізму в етнопсихологічному контексті, зокрема розгляд співвідношення досліджуваного феномену з рівнем розвитку національної толерантності й етнічної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беянин В.П. Введение в психолінгвістику / В.П. Беянин. – [2-е изд.]. – М. : ЧеРо, 2000. – 128 с.
2. Блумфилд Л. Язык [Текст] / Л. Блумфилд. – М., 1968. – 254 с.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты [Текст] : состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх ; пер. Ю.А. Жлуктенко ; предисл. В.Н. Ярцева. – Благоевск : БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 264 с.
4. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) [Текст] / Е.М. Верещагин. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 160 с.
5. Верещагин Е.М. Язык и культура : Страноведение в преподавании русского языка как иностранного [Текст] / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Язык, 1990. – 246 с.
6. Горелов И.Н. Основы психолінгвістики : [Учебное пособие. 4-е изд.] / И.Н. Горелов,

- К.Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2005. – 320 с.
7. Сахарный Л.В. Введение в психолингвистику / Сахарный Л.В. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 184 с.
 8. Слобин Д. Психолингвистика. Хомский и психология / Д. Слобин, Дж. Грин; пер с англ. / под общ. ред. и с предисл. А.А. Леонтьева. – Изд. 4-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2006. – 352 с.
 9. Щерба Л.В. Очередные проблемы языковедения [Текст] / Л.В. Щерба // Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л. : Науч. кн., 1958. – С. 239–270.
 10. Beardsmore, H. B. Multilingualism, Cognition and Creativity / H. Baetens Beardsmore / International CLIL Research Journal. – 2008. – № 1. – pp. 4–19.
 11. Baker, C. Foundation of bilingual education and bilingualism / Colin Baker. – Clevedon : Multilingual Matters (4th ed.), 2006. – 492 p.
 12. Cenoz, J. Additive trilingualism : Evidence from the Basque Country / J. Cenoz, J. F. Valencia // Applied Psycholinguistics. – 1994. – № 15. – pp. 195–207.
 13. Cenoz, J. The additive effect of bilingualism on third language acquisition : a review [Text] / J. Cenoz // International Journal of Bilingualism. – Vol. 7. – No. 1. – March, 2003. – pp. 71–87.
 14. Cook, V. Multi-competence and the learning of many languages / Vivienne Cook // Language, Culture and Curriculum. – 1995. – № 8. – pp. 93–98.
 15. Council of Europe : 2007a. From Linguistic Diversity to Plurilingual Education : Guide for the Development of Language Education Policies in Europe. – Strasbourg : Council of Europe Language Policy Division, 2008. – from http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Guide_niveau2_EN.asp
 16. Cummins, J. Semilingualism / Jim Cummins // Encyclopedia of language and linguistics (2nd ed.). – Oxford : Elsevier Science, 1994. – pp. 3812–3814.
 17. Edwards, J. Multilingualism / John Edwards. – London : Routledge, 1994. – 256 p.
 18. European Commission Commission of the European Communities. Final report. High Level Group on Multilingualism. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – 36 p.
 19. Haugen, E. The Norwegian language in America : A study in bilingual behavior / E. Haugen. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press (2nd ed.). Bloomington : Indiana University Press, 1964. – 699 p.
 20. Jessner, U. Towards a dynamic view of multilingualism / U. Jessner [In M. Putz (ed.)] // Language Choices, Conditions, Constraints and Consequences. – Amsterdam : Benjamins, 1997. – pp. 17–30.
 21. Lambert, W. E. Developmental aspects of second-language acquisition : I. Associational fluency, stimulus provocativeness, and word-order influence / W. E. Lambert // Journal of Social Psychology. – 1956. – № 43. – pp. 83–89.
 22. Lambert, W. E. A Social Psychology of Bilingualism / Wallace E. Lambert // Sociolinguistics : the Essential Readings. – Oxford : Blackwell Publishing, 2003. – pp. 305–322.
 23. Mackey, W. F. The description of bilingualism / W. F. Mackey // Canadian Journal of Linguistics. – 1962. – № 7. – pp. 51–85.
 24. Macnamara, J. Bilingualism and primary education / J. Macnamara. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 1966. – 172 p.
 25. MacSwan, J. The Threshold Hypothesis, semilingualism, and other contributions to a deficit view of linguistic minorities / J. MacSwan // Hispanic Journal of Behavioral Sciences. – 2000. – № 221. – pp. 3–45.
 26. Romaine, S. Bilingualism / Susanne Romaine. – Oxford : Blackwell Publishers Ltd., 2001. – 384 p.
 27. Ronjat, J. Le développement du langage observé chez un enfant bilingue / Jules Ronjat. – Paris : Champion, 1913. – 155 p.
 28. The Handbook of Bilingualism (Blackwell Handbooks in Linguistics) / edited by Tej K. Bhatia and William C. Ritchie. – London : Wiley-Blackwell, 2006. – 884 p.